

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ ТЕРМІНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Розглянуто і проаналізовано багатокомпонентні терміни дорожнього будівництва. Доведено, що аналітичні терміни в межах УДБТ, як і в інших сучасних ТС, становлять більшість і виявляють стійку тенденцію до зростання їх кількості. Більша частка багатослівних термінів галузі ДБ репрезентована дво-, три- й чотирислівними одиницями, інші структурні різновиди менш уживані, що пояснюється їх громіздкістю. Установлено, що збільшення аналітичних термінів зумовлене фактично безмежними можливостями нарощення кількості слів у терміні для досягнення бажаної для нього повноти, відповідності й точності, щоправда, з утратою стислості.

Ключові слова: аналітичні терміни, дорожнє будівництво – ДБ, термін, термінологія, терміносистема – ТС, українська дорожньо-будівельна термінологія – УДБТ.

Актуальність статті зумовлюється тим, дорожнє будівництво існує як окрема економічна галузь доволі давно, однак його термінологія ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Необхідність вивчення цього шару лексики зумовлена суспільними потребами творення наукових галузевих метамов терміносистем на основі лексико-граматичного ресурсу української мови.

Поповнення термінофонду національних мов здійснюється за рахунок термінологізації цілих словесних комплексів, що утворюють так звані багатокомпонентні терміни. Позначаючи ті чи ті сфери діяльності, багатослівні найменування разом з іншими типами термінів формують певні системи у складі національних мов [1, с. 65]. Аналітичні терміни, або термінологічні словосполучення, – це терміни, що означають науково-технічне поняття, мають чітке наукове визначення, володіють стійкістю і семантичною цілісністю поняття, що позначається [2, с.14].

У межах сучасних термінологій складні терміни переважають. Підґрунтям цьому є, на думку В. Даниленка, те, що складні терміни здатні з найбільшою повнотою відображати необхідні характерні ознаки поняття, що називається [3, с. 132]. Перевага словосполучень у термінологіях пояснюється, на думку В. Гречка, прискореним, лавиноподібним виникненням нових термінів і формуванням ТС, що відображають хід науково-технічної революції [4, с. 177]. Продуктивність аналітичних термінів пояснюється високою здатністю різноманітного комбінування й можливістю збільшувати склад компонентів у міру нагромадження ознак, за допомогою яких здійснюється послідовна диференціація певних явищ [5, с. 11].

Разом із тим відзначаються переваги словосполучних термінів ідуть урозріз з однією з важливих вимог, що ставляться до термінів, а саме з вимогою раціональної стислості терміна. При творенні багатокомпонентних термінів ця вимога фактично порушується. В. Лейчик вважає вирішальним чинником, що визначає оптимальну довжину терміна, лінгвістичний – довжина і структура лексичних одиниць, що переважають у певній мові в певну епоху [6, с. 67]. Тож оптимальною довжиною терміна має бути така, що якомога точніше передає його значення. Н. Стаховська, досліджуючи синтаксичний спосіб творення термінів, стверджує, що 50 % спеціальних понять у сучасних професійних підсистемах передається не окремими словами, а різноманітними за структурою словосполученнями. На сучасному етапі розвитку терміносистем спостерігаються дві протилежні тенденції: перша виражається у прагненні до семантичної регулярності, що приводить до створення термінів – складних слів і термінів-словосполучень, друга полягає у прагненні до стислості, що зумовлює утворення термінів-слів і термінів-скорочень. При цьому термінологічні словосполучення є невід'ємною частиною ТС, виконуючи номінативну й комунікативну функції терміна, і становлять єдине складне найменування науково-технічного поняття [7, с. 236].

Термінологічні словосполучення відтворюють родо-видову ієрархію ТС. Стрижневим в аналітичних термінах виступає іменник, оскільки саме він виконує таксонімну функцію, виражаючи родові поняття, а видовими виступають залежні іменники, прикметники, інколи прислівники. Причому в термінологічних словосполученнях «призначення визначального – видозмінити визначуване, тобто трансформувати вид у підвид, при цьому весь означуваний зміст визначального виявляється номінативно самодостатнім для видового опорного

компонента» [8, с.110]. Н. Місник наголошує, що термін-словосполучення має властивості терміна, з одного боку, та властивості словосполучення, з другого. Як термін він характеризується системністю, наявністю дефініції, тенденцією до моносемії в межах свого термінологічного поля, відсутністю експресії, стилістичною нейтральністю. Як словосполучення – це певна синтаксична конструкція, що складається з декількох слів на основі підрядного граматичного зв'язку [9, с. 193].

Метою запропонованої розвідки є аналіз багатокомпонентних термінів галузі дорожнього будівництва з визначенням продуктивних термінотвірних типів і моделей.

Як показує проведений аналіз, у галузі ДБ доволі розповсюджені двокомпонентні словосполучення (бінарні) й багатокомпонентні (три й більше компонентів), побудовані на основі підрядного зв'язку, а саме таких його форм, як узгодження та керування.

Продуктивним є творення двокомпонентних термінів УДБТ, які найчастіше розмежують видові й родові поняття, наприклад:

1) **прикметник + іменник (A + N)**: бокова канава, бітумний котел, ландшафтне проектування, щербеневі покриття, гальмівний шлях, бетонна паля, анкерний лежень, дорожній майстер, бетонний блок, зупинкова смуга, перехідна крива, поверхнева обробка, проїзна частина, адсорбційні шари, адгезійні присадки, автомобільна магістраль, асфальтобетонна суміш, природний асфальт, тротуарний блок, бітумінозні породи, проектна відмітка, кварцитові відходи, повітряні воронки;

2) **іменник + іменник (N + N)** (у т. ч. з прийменником): довжина потоку, коефіцієнт водостійкості, коефіцієнт слизькості, ківш екскаватора, міцність покриття, покриття дороги, дозування асфальту, габарит проїзду, характеристика безпеки, коефіцієнт здимання, активність речовини, активність цементу, активність шлаку, активація бітуму, вантажонапруженість дороги, варіант траси, випрямлення дороги, висота проїзду, відвал ґрунту, киркування покриття, зміцнення укосів, знос покриття, категорія дороги, крок проектування, марка асфальтобетону, облаштування доріг, паспорт дороги, перетин доріг, категорія дороги, зрушення на покритті, бункер для заповнювача, кран для монтажу.

Бінарні аналітичні терміни ДБ за значенням компонентів можна розподілити на три групи:

1) термінні сполуки, що складаються з двох компонентів термінологічного характеру: *інгібітор корозії, катіоноактивний емульгатор, коефіцієнт фільтрації, ландшафтне проектування, еталонне тестування, емульсія бітумна, в'язуче бітумне, шлаковий цемент, бітум окислений, катіонна емульсія, в'язуче гідравлічне, компенсація біотоп, модуль комплексний;*

2) складені терміни, компонентами яких є загальноживані слова, що термінологізувалися: *дорожня основа, затримувальне огороження, захисна лісосмуга, земляне полотно, дорожні роботи, звуження дороги, шлях гальмовий, лінія перебивчаста, дріб'язок кам'яний, з'єднання зубчасте;*

3) складені терміни, один із компонентів яких є термінним, а інший – загальноживаним: *капілярноперериваючий прошарок, литий асфальтобетон, деформаційний шов, магістральна вулиця, дорожній сервіс, дренажна мережа, оправа тунелю, поправний дефект, розпад емульсії, холодний асфальтобетон, дорога колекторнорозподільна, спінений бітум.*

Дослідники переконливо доводять, що часто і двочленне найменування не дає повної характеристики предмета, у зв'язку з чим сполучення ускладнюються додатковими компонентами, необхідними для більш повного й точного позначення поняття.

У трикомпонентних словосполученнях уточнювальну інформацію про предмет найчастіше має прикметник, де він виступає в ролі диференціатора поняття [10, с. 80], пор.:

1) **прикметник + прикметник + іменник (A + A + N)**: *жорсткий дорожній одяг, легкий будівельний матеріал, опукла вертикальна крива, ніцана дренажна воронка, вібраційний ущільнювальний брус, стримувальні дорожні огороження, багатосмугова автомобільна дорога, ддругорядна автомобільна дорога, зимова автомобільна дорога, тимчасова автомобільна дорога, державна автомобільна дорога, анкерні утримувальні конструкції, гарячі асфальтобетонні суміші, холодні асфальтобетонні суміші, колове негайшене вапно, гравітаційна вільна вода, капітальний дорожній одяг, щербеново-мастична асфальтобетонна суміш;*

2) **прикметник + іменник + іменник (A + N + N)**: *адеструктивні методи випробування, проектний строк служби, технічна категорія дороги, дорожня класифікація дороги, відносна вологість ґрунту, агрегатний метод ремонту, витрата завірюхи тверда, деформативна здатність шарів, індивідуальний метод ремонту, механічні властивості ґрунтів, науково-технічний супровід будівництва, радіовипромінювання ґрунту розсіяне, структурована зона бітуму, дорожньо-будівельний тип болота, раціональний вид підґрунтовки, дорожня класифікація ґрунтів;*

3) **іменник + прикметник + іменник (N + A + N)** (у т. ч. з прийменником): *авторемонтер асфальтобетонних покриттів, агрегат целюлозної добавки, будівництво земляного полотна, висота капілярного підняття, вібрація бетонної суміші, вісь автомобільної дороги, занурення чорного щербеню, вузол автомобільних доріг, графік зимового розсипу, діагностика автомобільних доріг, дорога лісозаготівельних підприємств, індустріалізація*

дорожнього будівництва, вулиця з одностороннім рухом, класифікація автомобільних доріг, проектування автомобільних доріг, профілювальник дорожньої основи;

4) **іменник + іменник + іменник (N + N + N)** (у т. ч. з прийменником): габарит наближення конструкцій, епора вантажонапруженості дороги, утримання обстановки доріг, зображення мережі доріг, коефіцієнт використання вантажопідйомності, прискорення тверднення бетону, водовідведення зі смуги відведення, закладення раковин і сколів, прогнозування деформацій та руйнувань.

Чотирикомпонентні словосполучення досліджуваної ТС мають найбільшу кількість словотвірних моделей різної продуктивності:

1) **прикметник + іменник + прикметник + іменник (A + N + A + N)**: водно-тепловий режим земляного полотна, автоматизований банк дорожніх даних, автомобільна дорога загального користування, розрахунковий горизонт рунтових вод, капітальний ремонт автомобільної дороги, дорожнє покриття перехідного типу, споживчі властивості автомобільної дороги, середня яскравість дорожнього покриття, автомобільні дороги загального користування, асфальтозмішувальна установка періодичної дії, балансова вартість автомобільної дороги, деформаційні характеристики дорожнього одягу, експлуатаційне утримання автомобільних доріг, експлуатаційний стан автомобільної дороги, загальна надійність автомобільної дороги, малозв'язний матеріал дорожнього одягу, мінеральна добавка для дорожнього цементобетону, морозне здимання дорожнього одягу, модифікований полімерами дорожній бітум, проїжджа частина мостової споруди;

2) **прикметник + прикметник + прикметник + іменник (A + A + A + N)**: нафтові дорожні в'язки бітуми, нафтові дорожні рідкі бітуми, автономні автоматичні дорожні знаки, цементобетонне армоване дорожнє покриття;

3) **іменник + іменник + прикметник + іменник (N + N + A + N)** (у т. ч. з прийменником): діаграма розподілу земляних мас, забезпечення безпеки дорожнього руху (пропонуємо змінити на забезпечення дорожнього руху), агрегат для використання старого асфальтобетону, джерело фінансування автомобільних доріг, добавка на основі синтетичних восків, зсувостійкість шарів дорожнього одягу, коефіцієнт забезпечення розрахункової швидкості, модуль пружності дорожнього одягу, оцінка зчеплення між асфальтобетонними шарами, рівень утримання автомобільної дороги;

4) **іменник + прикметник + іменник + іменник (N + A + N + N)**: метод стандартного ущільнення ґрунту;

5) **іменник + прикметник + прикметник + іменник (N + A + A + N)**: змішувач-укладальник литих емульсивно-мінеральних сумішей;

6) **іменник + іменник + іменник + іменник (N + N + N + N)** (у т. ч. з прийменником): коефіцієнт використання парку машин, коефіцієнт завантаження дороги рухом, утримання доріг у зоні обвалів, класифікація ґрунтів за складністю розробки, коефіцієнт приведення інтенсивності руху, контракт на утримання автомобільних доріг;

7) **прикметник + іменник + дієприкметник + іменник (A + N + Vadj + N)** (у т. ч. з прийменником): дорожнє покриття з дренажувального асфальтобетону; дорожнє покриття, оброблене бітумом;

8) **прикметник + іменник + іменник + іменник (A + N + N + N)**: автоматизована система управління рухом, базова довжина поверхні покриття, базова лінія поверхні покриття, нормативно-правовий акт з охорони праці, розрахункова відстань видимості для зупинки, розрахунковий модуль пружності шарів.

Із восьми репрезентованих моделей найбільш продуктивними у галузі ДБ є перша та третя, на томість четверта, п'ята – непродуктивні.

З-поміж багаточленних словосполучень в УДБТ переважають різні за структурою п'ятикомпонентні терміносполуки. Меншу частку утворюють шести- та семикомпонентні, а восьмикомпонентна репрезентована лише однією, напр.:

п'ятикомпонентні: необхідний коефіцієнт міцності дорожнього одягу; емульсивно-мінеральні суміші для облаштування шарів зносу; зернисті матеріали шарів дорожнього одягу; зчеплення бітуму з поверхнею мінеральної частини; класифікація робіт за ремонтом й улаштуванням доріг;

міжремонтний термін служби дорожнього покриття; незв'язні матеріали шарів дорожнього одягу; плита проїжджої частини прольотної будови; безперервно армоване цементобетонне дорожнє покриття; заздалегідь напружене цементобетонне дорожнє покриття; покриття проїжджої частини мостової споруди; асфальтобетон на основі модифікованого полімерами бітуму; дефект експлуатаційного стану автомобільної дороги; дорожній одяг з покриттям полегшеного типу; зона транспортної розв'язки в різних рівнях; зчипні якості поверхні дорожнього покриття; нафтовий дорожній в'язкий дисциляційний бітум; дорожній одяг з покриттям простішого типу; обов'язкові елементи інженерного облаштування доріг; регулювання водно-теплого режиму земляного полотна; спреї-пластик для горизонтальної розмітки автомобільних доріг; швидкість автомобіля в умовах вільного руху; покриття з коротких неармованих цементобетонних плит; острівцець безпеки для пішоходів на пожвавленому перехресті; дорога з проїзною

частиною без розділювальної смуги; попередньо напружена арматура для нез'язного застосування; шлагбаум для закриття дороги в дощовий період;

шестикомпонентні: утримання ґрунтових доріг і покриттів перехідного типу; робоча ширина зони взаємодії автомобіля й обгороджування; асфальтобетонна суміш на основі модифікованого полімерами бітуму; висота виступів у швах цементобетонних монолітних покриттів; бітум, модифікований добавками на основі синтетичних восків; дорожній одяг з матеріалів на основі бітумів на всю товщину; матеріал зернистий природний, укріплений гідравлічним з'єднувальним; смуга, що резервується для автомобілів, які використовуються декількома особами; розширена проїзна частина для тимчасової зупинки автомобілів; матеріал мінеральний для шарів основи, укріплений пуцоланом; матеріал мінеральний, дібраний за фракціями, укріплений шлаком; матеріал для поверхневої обробки за типом "слаффі сіл"; модель розподілу дорожнього руху по мережі доріг;

семикомпонентні: модуль деформації дорожнього одягу або матеріалу його шару; пластик гарячого нанесення для горизонтальної розмітки автомобільних доріг; плівкоутворюючий (пропонуємо замінити на плівкоутворювальний) рідкий матеріал для догляду за свіжоукладеним бетоном; матеріал мінеральний, дібраний за фракціями, укріплений гідравлічним в'язучим; обробка поверхнева одиночна з двократним розподілом кам'яного дріб'язку; матеріал мінеральний, що оброблений хлористим кальцієм, дібраний за фракціями;

восьмикомпонентні: звідний кошторисний розрахунок вартості будівництва або реконструкції автомобільної дороги.

Як видно з наведених прикладів, у багатокомпонентних одиницях, що відзначаються строкатістю структури, термінологічність словосполук досягається шляхом уточнення чи конкретизації значення, вираженого стрижневим іменником [11, с. 269], пор.: *утримання ґрунтових доріг і покриттів перехідного типу, дефект експлуатаційного стану автомобільної дороги, дорожній одяг із покриттям простішого типу.*

Водночас видається, що терміни на зразок *звідний кошторисний розрахунок вартості будівництва або реконструкції автомобільної дороги; матеріал мінеральний, що оброблений хлористим кальцієм, дібраний за фракціями; смуга, що резервується для автомобілів, які використовуються декількома особами* є не досить вдалим й більше нагадують дефініцію понять. Це, безперечно, негативно позначається й на запам'ятовуванні терміна. На думку А. Письмиченка, терміни-словосполучення різних типів, що включають різні частини мови, а тому нерідко бувають доволі довгими, часто майже не відрізняються від дефініцій понять, звичайно, не можна вважати оптимальними [12, с. 33]. До того ж, як свідчить практика, багатослівні найменування суперечать вимозі терміна щодо короткості. Але, зважаючи на те, що до термінів ставляться й вимоги точності, зрозумілості [6, с. 65], можна стверджувати, що можливість і доцільність існування подібних поширених терміноконструкцій є обґрунтованою.

Словотвірний аналіз УДБТ свідчить, що, з погляду структурної організації, терміни дорожнього будівництва поділяються на однослівні й багатослівні. При цьому кількість багатослівних є більшою порівняно з однослівними, що зумовлено, з одного боку, лінгвальними чинниками (обмеженість арсеналу засобів і способів творення нових термінів), а з другого, — екстралінгвальними (потребою більш термінологічно точно ідентифікувати об'єктивну дійсність ДБ).

Аналітичні терміни в межах української дорожньо-будівельної терміносистеми становлять більшість і виявляють стійку тенденцію до зростання їх кількості. Більша частка синтаксичних термінів галузі ДБ (80 %) репрезентована дво-, три- й чотирислівними одиницями, інші структурні різновиди менш уживані, що пояснюється їх громіздкістю. Яскраво виражена тенденція до синтаксичного термінотворення відповідає процесу активного розвитку уявлень про все різноманіття об'єктивної дійсності сфери дорожнього будівництва.

Література

1. Михайлишин Б. П. Типи та особливості українських багатокомпонентних термінів образотворчого мистецтва / Б. П. Михайлишин // Теорія та прагматика термінологічної лексики : Тези доповідей Республ. наук.-метод. конф. — К. : УМК ВО, 1991. — С. 65–66.
2. Кочан И. Н. Именное словообразование в системе украинской технической терминологии (на материале радиотехники) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / И. Н. Кочан. — К., 1987. — 20 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — Москва : Наука, 1997. — 246 с.
4. Гречко В. А. Теория языкознания : учеб. для студ. филол. фак-ов / В. А. Гречко. — Москва : Высшая шк., 2003. — 375 с.
5. Лелеха Т. В. Лексико-семантические та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Лелеха. — Дніпропетровськ, 2000. — 20 с.
6. Лейчик В. М. Теорія плоских статично невизначених конструкцій. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В. М. Лейчик, Я. Столяров // Вопросы языкознания. — 1981. — № 2. — С. 63–73.
7. Стаховська Н. Ф. Синтаксичний спосіб творення металургійних назв на позначення професії / Н. Ф. Стаховська // Ономастика і апелативи : Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. — Вип. 16. — С. 236–241.
8. Рябко О. П. Гиперо-гипонимические характеристики компонентов терминологических словосочетаний-флоронимов (логико-семантический аспект) / О. Рябко // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц : Межвуз. сб. науч. тр. — Пятигорск, 1988. — С. 110–115.

9. Місник Н. В. Аналітичні терміни у складі термінології клінічної медицини / Н. В. Місник // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 193–194.
10. Петченко Т. В. Структурные виды терминов стекольного производства / Т. В. Петченко // Лексика и словообразование русского языка : Сб. науч. тр. — Рязань, 1982. — С. 76–80.
11. Сікорська З. С. Структурно-граматична характеристика української словотвірної термінології // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 267–271.
12. Письмиченко А. М. Сучасна термінологія будівельної індустрії / А. М. Письмиченко // Культура слова. — К., 1982. — Вип. 23. — С. 31–34.

In the article there have been analyzed multi-component (analytical) terms of the road-building industry. It has been proved that analytical terms within the Ukrainian road-building terminology, as well as in other term systems, make a greater part and show a steady tendency to increasing in their number. Most of the multiword terms in the road-building industry are represented by two-, three- and four-component units, other structural forms are used less frequently, which can be explained by their cumbersomeness. It has been determined that the increase in number of analytical terms is conditioned by practically infinite possibilities of building up words in a term to achieve a desired fullness, correspondence and precision, but with loss of succinctness.

Key words: analytical terms, road-building (RB), term, terminology, term system (TC), Ukrainian road-building terminology.